

IZ RUKOPISNE OSTAVŠTINE MIHOVILA PAVLINOVIĆA

Nikša Stančić

1. Znanstvenoj javnosti je iz Pavlinovićeve korespondencije bilo poznato da je taj političar 1869. sastavio spis programatskog značaja i da ga je razaslao užem krugu hrvatskih političara Dalmacije i sjeverne Hrvatske. Međutim, sve potrage za originalom ili jednim od prijepisa koje je Pavlinović razaslao ostale su bez rezultata. Ovdje objelodanjujem tekst toga programa prema rukopisu koji sam u prosincu 1969. pronašao u rukopisnoj zbirci Naučne biblioteke u Dubrovniku (Rkp. 440). Program nosi naslov »Hrvatska misa' (Program)« i obuhvaća 22 ispisane stranice, a datiran je godinom 1869. Iz Pavlinovićeve korespondencije može se zaključiti da je nastao u toku ljeta iste godine. Nije potpisan niti pisan Pavlinovićevom rukom, ali je prepisivač radio pod njegovim nadzorom. O tome svjedoči niz manjih ispravaka i jedna rečenica naknadno dodana Pavlinovićevom rukom. Radi se, dakle, o autentičnom Pavlinovićevu tekstu, vjerojatno jednom od primjeraka koje je Pavlinović razaslao. Na žalost, u Naučnoj biblioteci u Dubrovniku nema nikakvih podataka o provenijenciji rukopisa. O njegovoj autentičnosti svjedoči i analiza teksta. Misli iz svoga programa Pavlinović je kasnije razrađivao u člancima namijenjenim javnosti, a pojedine njegove dijelove, donekle izmijenjene, unio je u svoje »Hrvatske razgovore«. Vrijednost programa »Hrvatska misao« je u tome što sadrži sistematski izložena i cjelovita Pavlinovićeva nacionalno-politička te vjersko-socijalna shvaćanja iz druge faze njegova misaonog razvitka. Vrijednost programa je tim veća, što je riječ o programu koji nije bio namijenjen javnosti te je Pavlinović u njemu mogao svoja shvaćanja iznijeti otvoreno, ostavljajući po strani razne političke obzire. Zbog toga otkriće programa »Hrvatska misao« omogućava da se riješe stanovite kontroverze koje su dosad postojale u historiografiji oko Pavlinovićeva političkog lika, a istodobno izdiže Pavlinovića u red nekolicine ideologa čije mjesto u hrvatskoj povijesti druge polovine XIX st. još treba detaljnije odrediti. Bit će zanimljivo napomenuti da je podatak o postojanju toga programa bio objelodanjen još 1954. Naime, spis je registriran u knjizi *S. Kastropil*, Rukopisi Naučne biblioteke Dubrovnik, Zagreb 1954, str. 215, pod brojem 193, ali bez naznake autora.¹

2. Nakon što je B. Zelić-Bučan 1969. objelodanila dotad neobjelodanjena Pavlinovićeva pisma,² pronašao sam još pet njegovih pisama upućenih četvorici naslovnika u razdoblju od 1870—83. Na ta pisma naišao sam radeći na

¹ Analizu programa »Hrvatska misao« i prikaz Pavlinovićeva misaonog razvitka u 60-im godinama XIX st. v.: N. Stančić, Program Mihovila Pavlinovića iz g. 1869, HZ XXIII-XXIV, 1970—71, 117—145.

² B. Zelić-Bučan, Stotinjak pisama Mihovila Pavlinovića, Izdanja Histo-rijskog arhiva u Splitu 7, 1969, 291—408.

ostavštinama E. Kvaternika (Muzej grada Zagreba), Rafe Arnerija (Arhiv Hrvatske, Zagreb), I. Prodana (Arhiv grada Sarajeva) i J. J. Strossmayera (Arhiv JAZU, Zagreb). U Strossmayerovoj ostavštini nalazi se pismo upućeno K. Vojnoviću. Pismo Rafi Arneriju jedino je poznato Pavlinovićevo pismo pisano talijanskim jezikom.

Pripremajući ove dokumente za tisak, izvršio sam u njima minimalne intervencije. Ortografija nije mijenjana, pravopis također, osim na nekoliko mjesta gdje je Pavlinović ili prepisivač njegova programa bio nedosljedan (prije svega u upotrebi velikih slova) i ponešto u interpunkciji. U programu »Hrvatska misao« ispravljene su neke pogrešne godine izdanja pojedinih djela koja je Pavlinović naveo u bilješkama. Također su Pavlinovićeve bilješke, koje se u rukopisu nalaze na dnu pojedine stranice, označene novim brojevima. Moje bilješke uz taj dokument stavljene su u uglate zagrade.

* * *

Koristim se ovom prilikom da upozorim na nekoliko objelodanjenih pisama koja su izbjegla pažnji priređivača Pavlinovićeve korespondencije. Popisu objelodanjenih Pavlinovićevih pisama koji je B. Zelić-Bučan donijela u predgovoru naprijed spomenutog izdanja treba nadodati još dva (jedno iz 1855. i jedno od 8. VI 1879) don Vicku Perišiću,³ i jedno upućeno Dinku Viteziću (od 5. I 1880).⁴ Priređivači pisama upućenih Pavlinoviću uključili su i sva takva dotad objelodanjena pisma.⁵ Po strani su ipak ostala tri pisma — po jedno pismo M. Klaića (od 15. X 1873), N. Pucića (od 5. X 1868) i K. Vojnovića (od 1. XII 1870).⁶

I

HRVATSKA MISAO (PROGRAM)^[1]

Čovjek nalaže, a Bog razpolože.

(Nar. poslovice)

Hrvati hoće hrvatsko pravo:
I Samostalnost Hrvatske.
II Cjelokupnost Hrvatske.
III Ustav hrvatski.

I. Mi hoćemo samostalnu Hrvatsku, naprama državi i naprama državnoj zajednici, kojoj mu god bilo. Ugarsku krunu priznajemo hrvatskom krunom, u koliko je privremeno danas tom krunom, nekim običajem, spojena hrvatska kruna, dok ju nose kralji iz porodice Habsburgo-Lorenske, od Hrvatá slobodno i samostalno (god.

³ D. Manger, Prilozi za političku istoriju u Dalmaciji, Novo doba 1933, br. 175.

⁴ Novi list 1903, br. 6.

⁵ A. Palavršić, B. Zelić, Korespondencija Mihovila Pavlinovića, Split 1962.

⁶ Marin Pavlinović, Iz korespondencije dubrovačkih političara s M. Pavlinovićem, Zbornik iz dubrovačke prošlosti Milanu Rešetar u o 70-oj godišnjici života prijatelji i učenici, Dubrovnik 1931, 199—206.

[¹Naslov u originalu glasi: Hrvatska misa' (Program).]

1527) izabrane. Netom izumre ta porodica, pravno prestaje i zajednica te krune, iz koje nastaju istanovice dvie posebne krune. Za Ugre Stjepanova, za Hrvate Zvonimirova. Međutim, upravo i danas, ta kruna nije naprama Hrvatskoj samo *ugarska*, nego Hrvati je zovu *hrvatskom*, kao što u istinu jest, a samo kao zajednička, zove se *ugarsko-hrvatska*; nit se ta kruna pravno zove za obe države *Stjepanova*, nego *Stjepano-Zvonimirova*, premda je tvarno (materialno) *Stjepanova*. Rieč *ugarska* uobičajila se kao obćena i kraća i sobom podrazumievajuća ime, krunu, tē prave Ugarske, kao što i kraljevine družice Hrvatske i pridruženih strana erdeljskih. Sve odnošaje, koji su se razvili od g. 1102. do 1848. na uštrb državnoj samostalnosti Hrvatske, mi smatramo, s' jedne, učincima spoljašnjih događaja (susilja Tatarâ, Mletaka, Turaka i Jozipa II^a) iznad snage i volje obaju saveznika (Ugrâ i Hrvatâ), smatramo ih što političkom nuždnom vjekovâ sile i bezpravja; što posljedicom saveznih odnošaja točno neuređenih; s' druge strane, sve te odnošaje viđamo tako kroz sve vjekove uobličene, da neprestance, i kroz takove, po Hrvate najnepovoljnije, proviruje zdrava jezgra državne samostalnosti hrvatske.² Napokon svega, događaji god. 1848, na bojnom polju, Hrvatskoj povratitše sve što joj je bilo, što milom što silom, kroz sedam stogodina pootimano; a 42.ⁱ članak godine 1861. hrvatskoga sabora, kraljem potvrđen, istanova uzakoni državnu samostalnost i podpunu neodvislost hrvatske od ugarske kraljevine.

Nagodba godine 1868. nezakonita je i nišetna, jer je ugovorena od nezakonitoga sabora i bez sudjelovanja većine sastavnih djelova trojedne kraljevine, vojničke krajine i Dalmacije, na to pravo pozvanih.

Mi hoćemo crkvenu samostalnost Hrvatske, onu što je hrvatska crkva od svoga postanka neprekidno uživala u pravomoćju spljetskoga prvostolnika i u jeziku svoga naroda; onu što su nam uzalud otimali Niemci i Latini, jer je našla obrane kod rimske stolice. Crkvenu samostalnost nam je braniti i omladiti, da bude najbolje podpore državnoj samostalnosti i da bude crkvi božjega blagoslova u narodu. Red je na rodoljubivo mlado svećenstvo, da svom dušom prione uz božju službu hrvatsku; pa će se i više svećenstvo pomaknuti; crkva će katolička, u naših stranah, procvasti kroz Hrvatsku; Hrvatska će kroz crkvu odešetiti svoj ugled u svietu.

II.º Mi hoćemo Hrvatsku cjelokupnu, kô što je bila za svoje podpune samostalnosti, pod Zvonimirom i pod Krešimirom.

Mi hoćemo Hrvatsku, jedinstveno-cjelokupnu po zemljištu. Hrvatska je otoli bila, ka' šta je i dan danas, tu gdigodi stanuju Hrvati. Za kralja Krešimira, sedam primorskih gradova zvalo se Dalmacijom; i tim je gradovom Krešimir od velikodušja dao naslov kraljevine, da svojoj državi uzumnoži slavu i da se oni po latinsku uređeni gradovi Hrvatskoj priljube. Danas, pod prazno ime dalmatinske kraljevine, tuđin se uvire, da nam hrvatsko more zanieće i da nam hrvatsko primorje otudi i zgodom pritisne; danas nema puka nehrvatskoga u nijednom primorskom gradu, u nijednom jadranskom otoku; nema već latinske naselbine na zemlji hrvatskoj, sve je pohrvaćeno. Vjekovi robstva, što su okovali pod Mletke u siromaštvo i u nesviest najvilovitiji dio hrvatske domovine, nek se nepominju u nazivu hrvatske države, imenom dalmatinskim, koje odnemaga sviesti hrvatskoga naroda.

² G. 1572. samostalni izbor vladajuće kuće na Cetinju (Cetinu N. S.); g. 1712. izbor ženskih nasljednika Dragutina III u Zagrebu; posebne kraljske zavjernice dane Hrvatskoj g. 1492. od Vladislava II, g. 1618. od Ferdinanda II^a; raspra s' ugarskim saborom radi vjerozakonske slobode g. 1790 (Šulek, 226 i str. XLVIII). Banska vlast sazivati sabor bez kraljeve dozvole sve do g. 1790, vlast potvrđivati saborske odluke (vidi Naše pravice, str. 24), dieliti darovnice do 16 selišta; bankski novac kovati; čl. 11. zakona g. 1715. duži kralja da se banom svjetuje o važnih poslovih trojedne kraljevine (Naše pravice, str. XXXVII); ban je vrhovni sudac, zapovjednik vojske itd; čl. 120 g. 1715. ugarskoga sabora, o pravih hrvatskih; hrvatski kraljevinski nunciji na ugarskom saboru itd.

Turska sila otrgla je drugi dio Hrvatske i sunetila je pod ime Bosne, zemlju što se pere Vrbasom i Plivom, i kruni se Jajcem, i Kotorom (Hrvojinim), da se u njoj ni sam Turčin nikad nije ozvao do imenom hrvatskim. Dá, to je Turska; ali je *Turska Hrvatska*.^[3]

Turska sila otrgla je još komad Hrvatske, pa se tu zbjeglo obće ime Slavonije;^[4] i Slavonija je više koljená u turskom robstvu porodila; pa se ti robovi navikli osamljenu imenu i žitku: brišimo to ime, što nam spominje magjarske vojvode i turske spahije, brišimo ga iz imena hrvatske države. Mi ne niećemo pokrajinskoga imena Dalmacije, Bosne, Slavonije, ali neznamo do jedne kraljevine Hrvatske.

Mi hoćemo cjelokupnu Hrvatsku. Dalmacija, Hrvatska, Slavonija, ta novija trojedna kraljevina, u rukú je našega kralja; njegova je dužnost te pokrajine Hrvatske sjediniti; naše je pravo to od njega tražiti. Naše je pravo osloboditi Tursku Hrvatsku kad god mogli budemo; naše je pravo pitati od istoga našega kralja Istru do Raše, staru Slovensku marku, Celjsku županiju:^[5] to je zemlja hrvatska; hrvatska je to djedovina. A Bosna od Vrbasa do Drine, čija je Bosna? Bosna je ta bila što hrvatska, što srbska, što ugarsko-hrvatska, pa sama svoja, dok nije postala turska. Tko na Bosnu ima pravo? To je oćevina po krvi nas svijuh, i Hrvata i Srba. Na Bosnu ima pravo, po Bogu i po naravi, brat koji ju prvi oslobodi. Srbim odavna se Bosna nadala, Hrvati su ih slobodne puštali; oni su se i u srbsku vojsku upisivali; pa šta bje? Zar bi Srbim sad žao bilo da Hrvati i govore o Bosni? Zar neznadu da evo trista godina, kako Hrvat na pušci stoji; pod samo obetanje, da će Tursku Hrvatsku i Bosnu osloboditi?

Mi hoćemo Hrvatsku jedinstveno-cjelokupnu u narodu.

Dok Rusija nepodiže Srbsku kneževinu, dok se ta kneževina, zadnjih ovih godina, neprikaza obnovljenom srbskom državom, imena srbskoga nije bilo ćuti u Hrvatskoj. U Hrvatskoj je bilo sjedbenika grćko-istoćne crkve, koje od pamtivieka, koje od turskiah ratova; ali su to bili Hrvati, jer su oni, i oci otacá njihovih, rođeni u Hrvatskoj, hrvatski govorili, hrvatsku misa' gojili, bilo okraj, bilo onkraj Une i Save. Ime srbsko došlo je u Hrvatsku iz kneževine sribske, preko Srba ugarskih naseljenika, kroz popove i kalugjere odgojenike Srimskih Karlovacá. Srbstvo iz prve se prijazno dojmilo mladeži i milokrvnih politika hrvatskih, radi mladih náda, koje su se oko sribske nezavisne državice prirodno u bezazlenih srcih rojile. Srbska je ustajala; Hrvatska je još spavala, uvita magjarskom ponjavom. Pred imenom srbskim počelo se sasvim uklanjati hrvatsko ime, u samoj Hrvatskoj, kod sljedbenika istoćne crkve; jer se to ime stalo spajati sa samim vjerozakonom; a opet, krvavi rat na Turke, narodno junaštvo Karagjorgja, Miloša, hajduk Veljka davalo narodnoga ponosa, kakva u Hrvatskoj nije se javljalo od Zvonimira do Jelaćića. Zadnja ratovanja s' Turci, s' Niemci, s' Francuzi, s' Talijanci, pod samom carskom zastavom, sladki ogrljaji magjarske te braće, ponjemćeni i potalijanćeni

^[3]Od vremena turskih osvajanja uobićajio se u Hrvatskoj za zapadnu Bosnu i zapadnu Hercegovinu, nekad dijelove hrvatskoga državnog teritorija, naziv Turska Hrvatska, odnosno Turska Dalmacija.]

^[4]Predjeli sjeverno od Kupe i Save nazivali su se Slavonijom sve do vremena turskih osvajanja, a i mnogo kasnije, kada je hrvatsko plemstvo, naseljavajući se u te krajeve, prenijelo na njih i hrvatsko ime.]

^[5]Neko vrijeme postojalo je i u historiografiji mišljenje da su dijelovi slovenskog teritorija nekada pripadali hrvatskoj državi. To mišljenje zastupao je i F. Raćki (Odlomci iz državnoga prava hrvatskoga za narodne dynastie, Beć 1861), ali ga je kasnije napustio (Hrvatska prije XII. vieka glede na zemljišni obseg i narod, Rad JAZU 56, 1881). Na tome je i hrvatski sabor od god. 1861. temeljio svoju tvrdnju da se hrvatsko državno pravo proteže i na neke dijelove slovenskog teritorija. Usp. J. Šidak, Jugoslavenska ideja u hrvatskoj politici do prvog svjetskog rata, Encyclopaedia moderna, 1967, 3—4, str. 13 i bilj. 35.]

velikaši, crkvojnaci, književnici zakopavali su ponos hrvatskoga imena. Dapače, hrvatsko je ime, kroz pokrete talijanske po Evropi ozloglašeno, omrzlo; dok ime srbsko, kroz junaštva mladoga naroda što ustaje, a još većma kroz djelovanje u pristranosti dosljedne nekolicе književnika (Šafarik, Stefanović, Kopitar, Grimm, Miklošić), postajalo častno i milo. Tako se došlo do današnje nevolje; i otle Hrvatom dužnost veća, da prirodno pravo, kriepost i čast hrvatskoga imena osvjetlaju.

Priznavajuć cjelokupnoj, jedinstvenoj Hrvatskoj jedinstveni narod hrvatski, hoćemo li Srbim nekati u Hrvatskoj svoga imena? Nipošto. Hrvatski državljani grčko-istočne crkve, volil se zvat Srb nego Hrvat? Budi mu. Hoćel to ime na sam vjerezakon uporabiti? Neka. Hoće li i na narod? Neka. Hoće li na jezik? Nek i to. Hoće li na sama slova? Pa i to. Sve to nesmeta Hrvatom; i to braća grčko-istočne crkve do mile volje uživaju u Hrvatskoj. Mi Hrvati utemeljeni na slobodi, častimo svačiju slobodu, dok se nediže proti nami. Srbi svoj vjerezakon slobodno sliede, kô što i mi katolici; oni s' nami uče, s' nami sude, s' nami zakone kroje: gdje mi zapoviedamo, zapoviedaju i oni; kad mi služimo i oni služe. Ali jednaka prava nameću jednake i dužnosti; kad u državi nije nikakve vršenju vlastitoga prava, ni u jeziku, ni u slovih, ni u vjeri, ni obredu i u pravnoj sposobnosti, nema biti ogovora ni u vršenju nijedne državljanske dužnosti. Kad svi uživamo jedne hrvatske slobode, jedno isto pravo hrvatske države, kad smo svi sinovi jedne hrvatske domovine; svi smo i dužni ponositi se državljanstvom hrvatskim; svi smo dužni pred svietom se kazati rođena braća majke Hrvatske. Ako braća grčko-istočna u Hrvatskoj neće da se zovu Hrvati po narodu, neka priznadu što svak živ zna, da su Hrvati po hrvatskoj zemlji i po hrvatskoj državi; mi dalje neiziskujemo; nam je dovoljno, da hrvatska narodno-državna cjelokupnost ostane ograđena; nam je dovoljno da Srbi razume, da *mi Hrvati nismo dužni stvarati srbstvo u Hrvatskoj*. Većina srbsko-slovačka, uza sve bitne, narodne razlike, imajuć velik broj i zemljište svoje, nesmi u Pešti, uzprkos svim magjarskim nepraviciam, nekati ugarske domovine, nit ugarskoga državljanstva; a da bi se zar u Zagrebu srbska manjina htjela odreći hrvatskoga državljanstva, uzprkos hrvatskom bratstvu?

Koji bi državljani Hrvatske od sebe odbijao hrvatskoga imena kao narodno-državnoga i domovnoga, neimajuć prava ni potrebe za vlastitu narodnu samoupravu, ni zemljišta osobitoga, taj bi se odao rovateljem domovine svoje, ukazao bi se nebratom bratinskoga naroda; kazao bi se zlotvorom nezavisnosti i slobode one države, u kojoj stoji gost, da ju lakše izda.

III.^é U prvom zametku hrvatske države ustav se pojavio kao prirodna izjava javnoga života hrvatskoga; nit je kroz vjekove u Hrvatah smalaksala ta ustavna sviest. Saborisanja nije nikad kod Hrvata nestalo; to je prirodni oblik obitelne, županijske, crkvene i državne samouprave. Nikad Hrvatska nije zakonom držala, na što sam narod nije u saboru pristao. Toli naprama inostrancu, kô što prama svojoj vladi i vladaru, Hrvatska se nepomično držala načela: *nil de nobis sine nobis*. Sabor izbirao kralja; narod župane; svećenici biskupe (Naše pravice str. XXXIX). Hrvatski je ustav zgodan i životan. Uredio divlje Magjare i stvorio veličje Ugarske. Hrvatski je ustav izvorni plod čudi i duha slovjenškoga; koji se žalibože obnio u srodnih narodah. Starijim i samosvojnijim ustavom nemogu se ni sami Inglezi pohvaliti.

Crkva, ta poglavita zadruga u državi, ona se svoje slobode nauživala u Hrvatskoj. Povjestnica hrvatske crkve zanima sve učenjake; te su joj i digli krasnih spomenika. Hrvatska je sveder štitila slobodan razvoj one nastave, što joj najvećma pomogla, da postane samostalnom i uređenom evropejskom državom; da svoj ustav razvija i usavršuje.

Razbor.

Na I.^o Ugarski zakoni godine 1848, nagodba god. 1868, bez zavirivanja u dalju prošlost, koje su Magjari neprestance zakidivali Hrvatima, dokazuju, kako savez ugarsko-hrvatski trudno je da se obnovi. Magjar dan danas uglavljen, da svoj narodni obstanak obezbiediti neće bez jedinstvene (centralizovane) i pomagjarene Ugarske, Magjar težeć na gospodarstvo, nije već sposoban sklapati ravnopravna saveza, kakva sama Hrvat može primiti.

Savez Hrvatske s' Ugarskom, manjega sa većim, snizuje ugled Hrvatske pred Evropom; te u snovanju novih saveza i zapleta čini da se zaboravi na moć Hrvatske. To je lasno viditi u ovo samih devet godinâ, kakve je to razlike javnoga mnjenja bilo o Hrvatskoj, dok se o njoj ka' o pravno samostalnoj govorilo, i danas, kad se već misli da je Hrvatska Ugarskoj privezana.

Da ništa od Hrvatske nebude, ni u cjelokupnosti, ni u samostalnosti, Ugarska uvijek će raditi iz petnih žila, dokle god bude Hrvatska s' njom u savezu, i to radi vlastite koristi.

Sama Hrvatska može Ugarskoj zbiljnice zakrčiti puteve k' moru; s' toga ona voli u ruke Hrvatima, nego i sam Beč.

Hrvatskoj danas ne treba ni prividno ugarskoga saveza. Samostalna Hrvatska nema se bojati, kao starih vremena, ni turske, ni latinske sile; ona je došla da se brani od Latinâ; snagom duševnom (moralnom) kroz narodno načelo, kojega Italija priznaje glavnom svojom podporom, snagom tjelesnom (fizičnom), na bojnopolju.

Na Tursku dosta bi bilo Hrvatima samu napustiti.

Hrvatska se danas nema bojati od Beča ni poniemčenju ni rastroju u nasljedne pokrajine. Narodna samosviest Hrvatske već nepopušta, Beč već nije težište Njemačkoj; Beč, kad bi i imao volje, nema danas sile da vodi k' Njemačkoj, koja ga se odriče; nasljedne pokrajine njemačke danas su Beču postale najveća nemoć i najgolemija neprilika, radi njihove težnje onoj Njemačkoj, koja carevinu Austro-Ugarsku izključuje. Obratno, danas koristi Monarhije i dinastije nagoni na to, da se u Hrvatskoj traži naravna ravnoteža magjarskoj prevladi. Tom ravnotežom, što bi se dala ostvariti zakonitim putem kroz sjedinjenje Dalmacije, i putem najpovoljnijim po diplomaciju kroz pritjelu Bosne i Hercegovine, popravio bi se položaj Austrije u srednoj Evropi, kakav je najprikladniji po bezbjednost (sigurnost) zapada, riešilo bi se istočno pitanje u najprepornijoj točki, sa potpunim umirenjem zapada; i otvorio bi se put pravednomu preporodu istoka, bez propasti Turske i bez pogibeli od Ruske; probitci (interesi) vjerozakona i uljudnosti ostali bi zajamčeni i unapređeni.

Ta ravnoteža utvrdila bi dinastiju, snizila bi magjarske zahtjeve (pretensije), omogućila bi snažnu državnu federaciju svih kraljevina Njegova Veličanstva, sa potpunim zadovoljstvom najvećih između njih, kao što su Hrvatske, Poljske, Slovenske, Česke, koje i onako nemadu vani nikakva težišta.

Hrvatska ne bi se tad ništa imala bojati za svoju budućnost od saveza sa kraljevinama Nje. Velič. Taj bi ju savez popunio u svojem zemljištu bez velikih žrtva; u tom ona bi najveći požela plod od ugleda i upliva, što ga još ima dinastija i država ta austrijska u svijetu; Hrvatska bi imala tako, radi državničke nužde, najbolju odštetu za neizmjerne žrtve, koje je kroz vjekove za kršćanstvo, za zapad i za carevinu prinijela. Ujedinjena pa Hrvatska, sa netegnutom zemljom u Bosni, s' morem i sa toliko lukâ, Suez na putu, postala bi najprva savezna kraljevina, nje-

zina snaga bila bi joj najbolje jamstvo samostalnosti. Ali ipak, mi za sad neodbi-
jamo ravnopravnoga saveza s Ugarskom, u stanovitim okolnostih monarhije Austro-
-Ugarske.^[6]

Glasovi se dižu: na što ta osamljena samostalnost Hrvatske? Nijel Srbija jugo-
slavenski Piemont? Nijel Srbija samostalna država, koja sama ima budućnost u
jugoslavenstvu? A gdje vam je ta Hrvatska? Srbi, do duše, obilni su u tih pitanjih;
oni često rado prispodablaju Srbiju sa Hrvatskom; da ovu zadnju ponize i zanieću.
Mi ćemo samo nekoliko istina spomenuti, da progledaju bezazleni Hrvati, koje zavode
visokozvoneće rieči i varljivi glasovi nedozvanih dnevnika. Prispodablajuć Srbiju sa
Hrvatskom naprama jugoslavenskom preporodu, prigovara se: da je Srbija samo-
svojna, a da je Hrvatska pod magjarskim jarmom. Naše je osvjeđenje, da kako
danas Hrvati nemogu bez bečkoga befela krajišnike krenuti preko Une ni preko
Save, tako isto da ni Srbi nesmidu od Magjara jednoga vojnika pustiti preko Drine
ni preko Timoka; a da u zgodi kakva evropejska pokreta Hrvati bi voljniji, spravniji
i jači bili nego Srbi. Hrvati evo trista godina da se neprestance u velike kušaju;
Srbi su se mogli i morali na čete pokušati, i u zadnje vrijeme bez ikakve državne
pogibeli; ali Crnoj Gori i Bugarskoj, pa i samoj Bosni, gledajuć na Srbiju, mal da
oči ne pobeliše. Dapače, Srbi, na tvrdu vjeru, zadnjega rata izdali su Crnu Goru;
a rade još danas proti bugarskom ustanku. Sa sto hiljada graničara lasno je urediti
veliku vojsku kroz sve pokrajine hrvatske. Srbija za dviesta godina neće imati ni
množ, ni vještinu, ni rodoljubje hrvatskih generala. Jedan hrvatski kapetan i danas
je najumniji organizator srbske vojske. To glede tjelesne samosvojnosti, koja i
onako ne vrijedi bez samosvojnosti duševne.

Lašnje je prosuditi gdje može biti govora o duševnoj samosvojnosti, ako se za
čas oko svrne na zadrugu, na ustav, na sudstvo, na učiteljstvo (školstvo) i na knji-
ževnost. Toliko je malen upliv umlja u zadrugi srbskoj, da se ono navlaš s' ne-
pouzdanja izključuje iz zemaljskoga zakonarstva. Učiteljske snage toliko su u
Srbiji slabašne, da nemogu ni zasnovati sveučilišta, bez kojega nema savršene nauke
pojedincem, nit obilatoga i samostalnoga prosvjetnoga središta narodu. A izključivost
srbska je tolika, da se grozi na samu misao, da bi inokrajci njih mogli i znali
u tom dično zamieniti na uhar narodnoj prosvjeti i velikoj srbskoj *idei*. Naprotiv,
dajte malo vremena *Akademiji i Sveučilištu* hrvatskomu, pa ćete viditi jeli u Hrva-
ta duševne samosvojnosti, koja sama vrijedna je pobiti na stavan temelj državnu
samosvojnost. Prigovara se i to, da razlika srbstva i hrvatstva, da je ta puka
razlika rieči; a takma da je luda i po oboje štetna.

I mi smatramo ludom i štetnom takmu među srbstvom i hrvatstvom, ako je ona
u tom, da Hrvati teže da Srbe pohrvate i da srbsku državnu samostalnost zanieću;
a da opet Srbi hoće, da Hrvatâ nema na svijetu, jer da su ih Tataari i Turci pozobali,
a da Hrvatsku načinu srbskom pokrajinom. To je sljepoća smušenih zanešenjaka.
Naš program ne smiera na takmu: mi hoćemo pravo hrvatskoga naroda i hrvatske
države. Kojom mjerom tražimo samostalnost i cjelokupnost Hrvatskoj, istom ju
odmieramo Srbskoj. Nek Srbi zadobiju *staru Srbiju*, nek *zadobiju Rašiju*, koljevku
Nemanjićâ *Zetu s' primorjem*, nek se istinski spoje s *Crnom Gorom*; pa nek osvoje
i staru Bosnu do Vrbasa, eto im je blagoslovom. Oslobodeli prije nas i Tursku
Hrvatsku? Mi im je lje nećemo otimati, da ju predademo Magjaru oli Niemcu.

To jedino neka Srbi netraže od nas, da im mi stvaramo veliku Srbiju kidajuć
Hrvatsku; nek im žâ nije na nas, ako mi našom krvlju želimo da stećemo što je
naše; dok oni samim riečima hoće da imadu ono što nikad njihovo nije bilo.

[⁶Posljednja rečenica, po svojoj prilici ispuštena prilikom prepisivanja, dodana
je Pavlinovićevom rukom.]

Naš program izključuje državnu takmu, jer je on na pravu: povjestnica je tu, sviest je tu. Takma u razvoju uzajemne narodnosti i slobode, ta je blagoslovljena; ona porađa velike ljude u ljudskoj zadrugi; ona izvada velike čine u međunarodnom napredku; od tē nije kvara ni pogibeli ni Srbu ni Hrvat.

Vjerezakonska takma, dà, ta se upliće u državni život, kad se vjerezakon pomieša sa narodnošću i sa državnim bitkom. Da toga nema u Hrvatâ, kaže položaj istočne crkve u Hrvatskoj.

Srbstvo će mučno do čega doći, dok se bude otiralo sa pravoslavjem. To isto-vjetovanje (identificiranje) srbstva sa pravoslavjem škodi pred Evropom rad straha od Rusije; smeta pred Srbim katolicim.

Dà, narod i država Srbska ima na sebi obilježje grčko-istočno, ka' što narod i država Hrvatska nosi značaj rimo-katolički. Ali Srbi, nebudi vam danas u duši mržnja na katolike, koju je onako grozno Dušan djelom pokazao, ako nećete da slava Dušanova ostane na vieke sahranjena; ako nećete, da sve vaše nade pretvore se u strašilo i prietnju za braću vašu katolike.⁷

Što se crkve takme međuse, to je duševno polje, na kojem napreduje istina; dan danas to ne ruši zadružnoga mira, ni državnoga reda; te neporemećuje razvoja narodnoga.

Katolik u Srbskoj, a pravoslavan u Hrvatskoj, mogu biti, onaj dobar Srb, a ovaj dobar Hrvat, kad svoje državničke dužnosti sdušno vrše. Nadalje od njih neka država ništa ne pita; uz nametnutu dužnosti, nijednoga prava nek im u istinu nekrati. Nek se država neodmeće vjerezakona većine svojih podanika; ali nek se pokloni obim crkvam; da ide prosto svaka svojim putem.

Razlika pa između srbstva i hrvatstva, jeli to puka razlika rieči? Mi mislimo da nije. Te dvie rieči znače: *dvie poviesti, dvie domovine, dvie države, dva vjerezakona, dvie izuke (culture), dva uljudstva (civilizacije)*, pa napokon *i dvoja slova*. Te razlike, uzprkos zajednici krvi i jezika, nisu prividne; dioba od pamtivieka nije bez svoga učinka; osebni razvoj nije bez svoje osebnosti. Hrvatstvo je u svojih razlikah od zapada; srbstvo od istoka. Poviest se neda pomrsiti; živoj osobi hoće se vlastitoga života.

Mi sada nećemo razpitivati, koja ta izuka i koje to uljudstvo, zapadno li iztočno li, ima budućnosti; nećemo razpitivati, koji su to plodovi u zadrugi i u državi bizantinstva, kojili latinstva; nego ćemo jedno kazati, — da se to sve može nagoditi, međusobno popraviti, u višu zajednicu složiti; ali da se neda u jedinicu natjerati.

Osobito ime, ni nametnuto ni samovoljno odabrano, nego kao svetinja done-seno od pradomovine svoje;⁸ ime koje mi spominje osobitu poviest, osobito zemljište, osobiti državni bitak, to nije prazno ime, to se neda u svaka doba kakvim suznakom (sinonimom) zamieniti. Ime, koje je posvećeno osobitim obredom, osobitim

⁷ Dušan naredi, da se katolicim oči izkopaju; premda je u vojsci imao trista junaka, i glavnog svoga vojvodu katolika; premda se opetovano s papom nagađao radi sjedinjenja. Kad je oteo banu Stjepanu Bosnu do Travnika (g. 1350), Dušan je napatio srbske episkope i igumane, da potjeraju katoličke župnike i samostanske starešine, i da puk nagone silom da se iznovice krsti; pograbilo se srebro i zlato iz katoličkih crkava u Zeti, i učinila su se sva najsilnovitija nedjela, što su se god izmislila krutih vjerezakonskih progona (Šafarik, Geschichte der südslavischen Literatur III. Das Serbische Schriftum. Prag 1865, str. 1—94).

Despot Tomas u Epiru (g. 1367) nije se zastidio ni umaknuća najplemenitijih djevojaka zajati. Odkle do danas krvarina među Srbâ i Arbanasâ (Paganel, Histoire de Scanderbeg).

⁸ Od za karpatske Vele-Hrvatske i V. Srbske. Šafarik kaže, da su Hrvati i Srbi jedno: samo što je Hrvat (hrbt, hrbte) bio *brđanin*, a Srb *prizpoljac*.

vjerokonom, nije to prazno ime. Zadruga, što je s jedne, odgojena na najslobodnijem i najprostranijem zemljištu, na sinjem moru, s druge, na polju neprestane ustavne borbe, pod rukovodstvom katoličke (posvemne) crkve, s načelima javnoga prava evropejskoga, kroz jezik sve izobražene Evrope (latinski), kroz pojmove kršćansko-evropejske nauke, ta zadruga nemože se bez dugih vjeková smiesiti sa zadrugom, koju je prvom uredio u državi i u crkvi Bizanc kroz slaveno-srbski bukvar i kroz psaltir, kroz kalugjere i kroz dvorjanine; te turstvo, za dugih vjekova, gvozdenom stopom o tleh pritisnulo, značaje izkvarilo, čut ustavnu utrlo. To nam najbolje svjedoče nazori, pojmovi, javni i skromni život braće Srbalja u Biogradu, na Cetinju, u Novom Sadu, u Sarajevu; razlikovati, od pojmova i od života hrvatskoga u Zagrebu, u Senju, u Trogiru, u Sinju, u Dubrovniku.

Izvrativ se na samu izuku (culturu), opazit nam je, da ako uz zdrave nauke i pojmove do Hrvata dopire, kroz tuđa sveučilišta i kroz tuđe knjige, neznabožne nauke, što se danas kršćanstvom preotima o prevladi; u Srbah nauke te inokupno otele su mah kod izobražene ruke, što navlašice srće za racionalizmom i za materializmom, da počem nezapne o zloglasni klerikalizam kršćanskoga svieta. U tom je Srbima vele naslieden primjer dao njihov hvaljeni Sokrat, razkalugjer Dositej Obradović, prvi narodni spisatelj i član *sovjeta i popečitelj prosvjetenija narodnog u Biogradu*. Tako ne radi sami *mirjani*, nego i srbski poizbor sveštenici vole bogoslovne knjige propoviedi, exegese lutorske, da se ni u čem, bilo iz daleka, neoprogane katoličkom oduhom; premda protestantizam toči pravoslavje kô što i katolicizam. Stoga nema u Srbâ bogoštovja; nego s' jedne, najprostiji materializam, s' druge najglupija predsuda i neznanstvo.

Dušan Zvonimiru pruža ruku; oni su braća; ali svak zna da jedno nisu. Hrvati osjećaju da oni nisu Srbi; a Srbi vrlo dobro znadu, da Srb nije Hrvat. To može biti žalostno, ali je živo istinito. A najveća je žalostnja politika koja gradi na neistini, na neživotu.

Odkud Hrvatskoj samostalnosti? Od srca i od uma hrvatskoga, od knjige i od zadruga hrvatske. Stecimo ova, ostala će nam se nadodati. Sviestimo se i nastojmo; naše duše prikovane nisu.

II.º Od kud Hrvatskoj Dubrovnik i Kotor, predjeli koji su izvan svih starih granica hrvatskoga naroda? Od hrvatske države uređene mnogo ranije od srbske; od hrvatskoga života naprednijega i srodnijega onim primorskim krajevima. Još danas i sami pravoslavni Paštrovići, vole pod Niemca nego pod Crnogorca. Dubrovački rodoljubi zadnjega vremena počеше iznositi misa' i ime srbsko, tamo sasvim inostrane, uzdajući se oni u srbsko djelovanje na slovinskom jugu; koje kad bi se obistinilo, misle, da bi u primorju povratilo Dubrovniku staru slavu.

Prije svega, naše je uvjerenje da Dubrovnik neće nikad više doprieti do slave staroga Dubrovnika; jer na jugu slovjskom neće više postati obstojnosti koje su omogućile iznimno cvjetanje jednoga osebjunoga grada. Nego Dubrovnik može bit sretan i dičan u narodu i državi hrvatskoj, kojoj pripada; on može kroz Hrvatsku u jugoslovenstvu i u svietu, vele vriediti.

Dubrovnik, kad bi i postala velika Srbija, nebi se povratio na staro bogastvo; jer je srbska trgovina jur na Dunav okrenula; a zemljopisni, državnički, vojni, kulturni i vjerokazanski odnošaji su takovi u Srbiji, da bi ona težko svoje prestolnice iz Biograda krenula; pa, kad bi je i krenula, nebi nikad bilo u prilog Dubrovniku.

Napredna i moguća Srbija bila bi, dakako, na veliki uhar dubrovačkoj trgovini, kao što je bila za Nemanjića. Ali sve to Dubrovnik može doživiti bez užje državne sveze sa Srbijom. Pa bilo kako mu drago, za neizvjesnu i tvarnu korist nesmidu se u jedanput zapostaviti višji vjerokazanski i kulturni probitci; nit se mogu presječji poviestni odnošaji, što vežu Dubrovnik od pamtivieka sa Hrvatskom. Kao što crkvu spljetsku nadariše zemljami, kralji hrvatski obogatiše također Dubrovnik

zemljam i *Svetom blagajnom*. Jedanestoga vieka, kralj je Stjepan darovao svomu gostoljubivomu Dubrovniku hrvatska sela: *Zupu, Brgat, Šumet, Gruž, Rieku, Zaton*. Kraljica Margarita, zavjetna za bolestnoga muža, priložila je dva povelika komada s. drva križa i dvista litara zlata i srebra, da se s. moći oklope u crkvi s. Stjepana, obnovljenoj od istoga kralja i providenoj nadarbenikom, rođakom njegovim Stojkom; te se i sama kraljica, nakon kraljeve smrti, u Dubrovnik nastanila.⁹

Dubrovnik se pokaza vjeran svomu zakonitomu kralju u najvećih nezdodah. Kada kraljice Marije dopade tamnica (1370), ban bosanski Tvrtko (kralj), kraljičin protivnik a saveznik bana Horvata, sklopi s' Dubrovnikom koristan ugovor. Pita juć Tvrtko, ako bi mu došlo do nevolje, da ga Dubrovnik zakloni; ovaj odgovori: drage volje, zaklonit ćemo te od svakoga; ali ako te pogne kraljica, tad valja da od nas bježiš.¹⁰ Dubrovačke *pactiones* s kraljem ugarsko-hrvatskim pisane su g. 1367. G. 1396. Dubrovčani su bili na hrvatskom saboru u Ninu.¹¹ Te su iste godine, putujućega *Šišmana* od nesretne bitke nikopoljske, svečano primili, ključe mu gradske predali i *zakletvu* vjernosti *ponovili*; kao kralju *ugarskomu, dalmatinskomu* i *hrvatskomu*, svomu *naravskomu* kralju, kojemu su sved *danjak* plaćali; *salvis permanentibus privilegiis*.¹²

G. 1416. Dubrovčani su pitali Konavljane u kralja ugarsko-hrvatskoga.¹³

G. 1684. Dubrovnik je ponovio s' kraljem Leopoldom stare *pactiones*. Zemlje što Dubrovniku pustiše srbski vladari (g. 1333. i sljedećih) Stefan Prvovjenčani i Dušan u *Ratu*, Sandal bosanski i Pavlović u *Konavljju* proste su kupovine; za koje Dubrovčani odgovarali su godišnji dohodak u novcu i često pogodbe mienjali po okolnostima. Ostale daće dubrovačke tim srbskim vladarom davane su za otkup trgovačkih povlastica po srbskih zemljá. Svi ti ugovori bijahu kao jednakoga sa jednakim.¹⁴

Dubrovnik je do nedavno imao i sviest svoga hrvatstva. Lukarić (Dubrovčanin) pripovieda, da su Dubrovčani jur prije jedanestoga vieka pjevali junačke pjesme o *slavi hrvatskih vladara*. Petnestoga vieka tjemenjaci dubrovačkoga pjesništva, Šiško Minčetić i Daržić, pjevali su *ikavski* i *čakavski*, kao što spljetski i hvarski suvremenici, Marulić i Lučić. Ivan Vidali, vlastelin i pjesnik korčulanski 16.^a vieka, u poslanici na Nalješkovića pjeva o Dubrovniku:

Dubrovnik grad svitli i slavan zadosti,
Svake Bog nadili obilno milosti.
Gospodom ga uresi, zakonmi i pravdom,
Razlicim uzvisi imanjem i blagom,
Svuda ga jes puna slava, svud on slove
Hrvatskieh ter s' kruna gradovah svih zove.¹⁵

Trublja Slovinska Ladislava Minčetića, vrsnika Gundulićeva i Palmotićeve, bjelodano svjedoči da 17.^a vieka nastalo u književnosti *slovinstvo* suznak je *hrvatstvu*; U toj pjesmi, Petru banu Zrinoviću, veleć:

Slovinski si zvan Apolo

⁹ Skurla: Moćnik stolne crkve dubrovačke. U Dubrovniku 1868, str. 48. itd. [Podaci u ovom djelu temelje se na tradiciji koju su prihvatili dubrovački ljetopisci. Kritika tih izvora ustanovila je da oni nemaju znanstvene podloge. Usp. F. Šišić, O hrvatskoj kraljici Margariti, Dubrovnik I, 1929.]

¹⁰ А. Майковъ: История србскога народа. Београд 1858, стр. 224.

¹¹ Dr. Sulek: Naše pravice, Zagreb 1868, str. XXI.

¹² Кнез Пуцић: Споменици србски. Београд 1858, стр. XXVI.

¹³ Кнез Пуцић. стр. XVII второе.

¹⁴ Майковъ. стр. 223.

¹⁵ Pjesme Marka Marulića, Zagreb 1869, str. XLIV^a.

sliedi:

Od robstva bi davno u valih
Potonula Italija,
O *harvatskiah* da se žalih
More otmansko nerazbija . . .

te dalje:

Čuj harvatska pokrajino!
Pače vas sviet neka sliša,
Što obećava sad istino
Nebo, i mene riet nadiša . . .
Cesaroviem tu (u Carigradu) pod krilom
Ban će čestit stolovati,
Ban imenom a kralj dilom . . .
O tvom svjetu diha i visi
*Narod puka harvatskoga.*¹⁶

Osamnestoga vieka glasoviti Jurković Konavljanin s Jasenice, biskup trebinjski, pjevajući o Mariji Tereziji, osobitom nasladom višekrat nad sve junake uznosi Hrvate; pa napokon veli:

Nije lova gdje nije sokola
Sve širuje gdje raste topola,
Nije brata što ne rodi majka,
*Nad Hrvata nije nam junaka.*¹⁷

Evo, kako mislimo da je slovinstvo mah otelo. Sedamnestoga vieka pojam ugarske države, kroz turske ratove i kroz bečke natiske, uzeo mah; odavna zašla slava stare samostalne hrvatske države; sjajne slovinske (poljske) pobjede, što su Gundulićeva Osmana nadahnule, trgovački odnošaji sa celim slovinskim istokom, orjaški râst mladoga carstva slovinskoga u Rusiji; poviestna svijest dubrovačke slobode i samouprave; sve to širokomu pojmu slovinstva pomoglo je, ne samo u Dubrovniku, nego i u srcu Hrvatske: makarski Kačić pjevao je ugodni *razgovor naroda slovinskoga*, pa za njim redom do Raše svi pjevahu *slovinški*.

Uza sve zaboravljeno hrvatstvo, ipak imenu srbskomu u knjizi dubrovačkoj ni traga. Vladini dopisi sa srbskim knezovima, jedini ostanci srbštine u Dubrovniku, naravno da su se imali nagoditi kako bi lašnje postigli svoj cilj, olakšicu dubrovačkoj trgovini. To se tajiti nemože, da u Dubrovniku nema u istinu plemenite srbske krvi. Dubrovnik, utvrđen i slobodan grad, bio je ugodan stan, do nevolje, tvrd zbieg, kroz vjekove meteža i međusobna krvarenja. Imenito knezovi humski, Sandali-Hranići, Jablanović-Pavlovići, Rasići itd. imali su u Dubrovniku svoje gospodske zimovnike. Ali stopro prebogatomu bjeguncu, prokletomu Vuku Brankoviću, pusti Dubrovnik da gradi srbsku crkvu.¹⁸ Tako je još 15.^a vieka, nakon svih srbskih seobâ po rasapu srbskih država i knežija, srbstvo nemoćno bilo u Dubrovniku.

Nije ni Kotor daleko od Hrvatske, kako bi se moglo na prvu misliti. I Kotor, od prastarih vremena, imao je svoju samoupravu, koja se s' ustavom hrvatskim mogla složiti. Neko vrieme, u onom budvljanskom primorju, držali su se Nemanjići; i Kotor je tad priznavao njihovo pokroviteljstvo. Ali uprav g. 1348. (najslavnija Nemanjićeva doba) novci kotorski uz sliku s. Trifuna nose naličje kralja ugarsko-

¹⁶ Trublja slovinska od Vlad. Minčetića. U Zagrebu 1844.

¹⁷ Dubrovnik. Zabavnik. Spljet 1868, str. 310—11.

¹⁸ Майковъ, стр. 224.

-hrvatskoga Ludovika I¹⁹ Tvrtko, novi kralj bosanski, otrgao je za čas Kotor, Makarsko primorje i Omiš od Hrvatske (g. 1370); jer godine 1382. svomu Kotoru, od Mlečića popaljenu, Ludovik iz Zagreba potvrđuje stare povlastice; da se brže predigne i bolje naseli.²⁰ Poslanstvo kneza dubrovačkoga Nikole Pučića g. 1403. u Kotor svjedoči kamo je Kotor spadao od davninâ i koga se držao.²¹ Prava Boka, bolji dio pomorski, Perast, Dobrota, Kotor, Prčanj, Stolivo, i danas vjerom, težnjom, prosvjetom stoji uz Hrvatsku.

O pravu Hrvatske na cjelokupnost rekosmo na temelju povjestnice i prirode. Ovdje ćemo jedino opaziti da bi Hrvatska griješila, kad bi se, tobož radi Srbije, uztezala od ovoga svoga prava; jer da Srbija nit je vriedna sobom prirediti kakve cjelokupnosti, bilo Dušanova carstva, bilo jugoslavenstva; nit bi joj se to pustilo od Evrope.

Ako je Dušan silni, za čas, raširio međe Konstantinovoju Srbiji, prije njega trista godina bio je raširio Hrvatsku veliki Krešimir i ostavio na daleko blagoslovljene tragove hrvatske vlasti.

Hrvati su primjerom dokazali, kroz duge vjekove i kroz svakovrstne nepogode, da su oni vriedni urediti pravnu državu; i da svoju samostalnost znadu održati proti tatarskoj i turskoj sili; i proti magjarskoj i njemačkoj prevari. Propala je kraljujuća porodica domaća (dinastia); ali Hrvatska nije propala. Hrvatska se država ujedinila i uredila dvista godina prije srbske i sve dosad se održala.

I poslje domaće dinastije Hrvatska je znala steći *Grobničko polje* i *Siget*. S Dušanom propala je srbska carevina. Srbi, za Dušanova carstva kratkovjeka, iznieli su na vidjelo dvi velike mahne, što su se žalibože i prije i posli jednako u njih pokazale: *preuzetnost* i *nevjeru*, kroz urote, umorstva, izdaje. Dušan htio se na silu carem i Grka i Arbanasa i Vlahâ; pa je Srbija ostala ponižena izpod Grka, Arbnasa i Vlahâ. Vuk Branković nije htio za kneza Lazara tasta; pa je stekao turskoga cara, zeta i gospodara; a Srbim je ostavio *Kosovo*. Povjest srbskoga ustanka, progonstva Karagjorgja i Miloša, osvete Aleksandra i Mihajla, sve što danas biva u Srbiji, dokaz je velike čudoredne pokvarenosti u najprvih glavah, dokaz je nerodoljubja, podmitljivosti, vlastohlepja, nedozrelosti.

U Srbiji dukatim se kupuje sve u crkvi i vani. Ni ženidbena sveza ne odoli toj prokletinji. Koja stotina dukata čini, da se godimice na stotine ženidbâ razpusti od koncistorija.

Neznabožna smrt Pavla Radovanovića^[22] i družine na stratištu; čudnovati glasovi o broju i vrsti tajnih krvnika kneževih; poziv na sveštenike biogradskoga metropolitte sa njegova groba, slute na strašnu prazninu u čudorednom životu srbskoga naroda.

Žalibože, tako je od pamtivieka. Mutimir (g. 886) progna braću Stojmira i Gojnika. Petar Gojniković vrati se s' Hrvatim; pa jednoga stričevića ubije, a drugomu izkopa oči. Opet i njega Srbi izdadu Bugarom (917), te je umoren u tamnici. Dobri Vladimir oslobađa Srbiju iz stogodnoga robstva bugarskoga; pa je izdajnički ubijen (1016). Bodin (1080), po ženinu nagovoru, pokla svukoliku svojtu. Dragutin Nemanja (g. 1272) progna s' prestolja otca, Velikoga Uroša, i čini ga okapiti od gladi. Milutin tri je žene potjerao; osliepio je jedinoga sina Stefana, rad sumnji da ovaj nebi njega smakao; pa je darovao manastire, i kalugjeri ga prozvali *svetim kraljem*. Stefan, kad mu se, po božjoj sreći, vid povratio, sjekao se sa stričevićem Vladislavom i sa Konstantinom, bratom po grijehu. Kasneći mu se sinu kraljevati, udari

¹⁹ Гласник Друштва србске словесности. Београд 1851, стр. 260.

²⁰ Sulek: Naše pravice, str. 48.

²¹ Пуцић, стр. XI.

^[22] Vođa zavjerenika koji su 1868. god. ubili kneza Mihajla. U rukopisu je pogrešno napisano njegovo prezime kao Ramadanović.]

na otca (g. 1336) vojskom, te ga u Zvečanju zadavi. Taj otcaubojica, *Dušan, Dečanski, Silni, car* prozvan, otimajući od Grka Tesaliju, Macedoniju, Epir, Arbaniju, naterja ih da pozovnu u pomoć Turke; omrazi se sa kraljem ugarsko-hrvatskim, otimajući banu Kotromanoviću Bosnu do Travnika i plienec Dalmaciju; navuče na se anatemu grčkoga patriarha, pa naglo umri u Đavoljem selu na putu da osvoji Carigrad (g. 1356). Dušanovu nasljedniku, krotkomu Urošu, knez Vukašin, da se kraljem proglasi, zvijski smrška glavu (g. 1367). Despot Lazar Branković, da sam uživa kukavna vasalstva Srbije, nakon poraza kosovskoga, otrovao je svoju majku i prognao dva starija brata. Kad do kojega dana i on umri, Srbi poteku Turcim, da ih brane od Pape, kojemu Lazarova udova bila je Srbiju ostavila da ju štiti od Turaka. Turci pohite, popale crkve i manastire i odvedu u roblje dvista hiljada Srba (g. 1469). Istodobno u Bosni Tomašević zadavi po grjehu otca i kralja Tomu Hristića, da mu zasjedne na prestolje; koje opet njemu ote Muhamed II.¹ (1463) sadrievši ga živa na mjeh.

Čujmo dalje protestanta, velikog učenjaka, staroga gosta i pristranoga prijatelja Srbom J. Pavla Šafarika:²³ pod Stefanom Dušanom, Srbija se digla do vrhunca državne sile i vanjskoga sjaja; ali i do vrha ćudoredne razkvarenosti. Sve za novac se prodavalo; običaj obćeni bio ženiti se bez svećenika, s kime koga volja i dokle ga volja, tako da se kršćanska Evropa smutila i Papa (1303) pisao prabiskupu barskomu, da nastoji oko kralja i kraljice, da se te strahote uklone. Sa kalugjerstvom oteo mah bizantinizam, nerod u kršćanskom životu. Nemanjići pod stare dane se kalugjerili i zidali veličanstvenih zadužbina; da se pripovieda o njihovoj svetinji nakon okrutnoga i živinskoga žića. Pod vanjskim sjajem, sve prazno.

Netraži (veli na dalje Šafarik) u starih Srbah oplemenjene ćudoredne snage, netraži prosvietljena uma, netraži volje i srca na dobro prignuta. Strašna oskudica toga najčišćega i najbogatijega izvora narodnomu životu, sve od 11.^a do 15.^a vieka, najbolje ti tumači smrtnu propast srbskoga carstva. Ni srca u vladarâ, ni domovne ljubavi u velmoža, ni vjernosti, ni slobode, ni odvažnosti ni trpeža. Turci su se mudro vladali; oni su neslogu podhranjivali. Srbski velmože prelazili su k njima na hrpe, turčili se, dobivali pašaluke po Anadoliji, po Evropi. Tako je bio srpski narod skroz raztrovan, da mu je suđeno, mjesto vlastite države, da utvrdi carstvo krvnoga dušmana kršćanstva i evropejske uljudnosti, Turčina. Isti Šafarik izvodi iz povjestnice tri prastare srbske mahne: *praznovjerje bez žive vjere, pohlepu za tuđinom i lukavost.*

Kad bi se htjela nabrajati nedjela srbskih uzor državnika u novijoj povjesti, počam od Mihajla; kako su se podnieli i kako se podnose naprama Hrvatima, braći i saveznikom, kakoli prama Magjarom, očitim krvnikom, kako prama Srbim ugarskim, kako prama Crnogorcim, kako prama Bošnjacim, kakoli ga prama Bugarim; kako prama svim najčestitijim starijim i mlađim pribjgom; kad bi se htjelo to, valjalo bi razkriti cio gnjus, što je Srbiju prekrilo bez nade da mu se za koi viek nađe tu lieka. Zemlja u sebi nema duševne snage, da može svesti vladu na stanovit rãd, jal na stanovito mnenje, prama prirodnomu i naprednomu razvoju, bilo državnomu bilo narodnomu. Što polazi na evropejska sveučilišta, odrodi se i postane smiešnim i bezvjernim. Tko nije rođen u Biogradu, taj, bio pravoslavan kao mitropolit, bio Srbin kolik Mihajlo, *tuđin* je i ostat će svega svoga vieka *tuđinom*. Tim gubi pravo na Srbiju i na umiešanje u srbske posle.

Najpošteniji Srbi izpovjedaju, da sve što se u Srbiji kaže o srbskoj misiji, o budućnosti, sve se laže. Državnici rade jedino, kako će jedan drugoga podkopati; i jedan mjesto drugoga na stolac zasjesti, da gospoduje, da se dukatâ nabere.

Dopisi se razturivaju pod plaću u tuđe listove, da se domaći i inostranci zavaravaju; da se beru hvale radi diela ni činjenih, ni mišljenih.

²³ Geschichte der südslawischen Literatur. Prag 1865. Abtheilung III, str. 1—94.

Da je to tako, dobro znadu i Niemci i Magjari; s' toga Srba se neboje; i uzprkos srbskoj misiji i prividnomu prijateljstvu sa Srbima, snuju svoje osnove o magjarskom i o njemačkom jugoslavenstvu.

Bilo bi još pobližega govora; ali pokret jugoslavenski ima tajnâ, koje valja poštovati.

I srbsku *preuzetnost* spomenusmo; jest, ona sama sobom ruši svako povjerenje kod bratimskih naroda. Srb je živ junak; on je trgovac okretan i po se koristan; ali razbora političkoga nema ni mrve.

Nek je cigli Srb uz stotine Hrvata, on vapije ravnopravnost (imena, to se zna!); nek se samo makne s' hrvatskoga praga, te nek mu se imenuje Hrvat, on se srdi, na sva usta više, da u svijetu nema Hrvata. Taki ti je Srb i prema Bugaru. Sve je srbsko rodoljubje i srbsko slobodoumlje: svud i sveder raditi za lozinku: *Srbi svi i svuda* — *Dušanovo carstvo*; nerazmišljajuć ni malo, da se danas ne radi o imenu, nego o stvari; da je Dušanovo carstvo izazivanje mržnje; jer svaka prevlada mrska je, pa bila i od rođena brata.

Ta preuzetnost kvari samu omladinu, misleć da će se ta srbska misao praznom vikom i prikazom (paradiranjem) ostvariti; te da netreba mlade dane truditi, nek lakše dočekaju taj veliki dan srbske slave. Što mislite, gdi Srbi traže srbsku zemlju? Oni ju netraže u Bosni, niti u staroj Srbiji, nit u Raši, nit u Zeti, otkle bi valjalo tjerati Turke; nego ju traže u Hrvatskoj, gdje im ju *otimlju* oni Hrvati, *kojih nema do nekoličak hiljadâ*; Srbi traže srbsko zemljište u Dalmaciji, *gdje spava srbska sviest pod pritiskom klerikalno-katoličke stranke* (tako veli liberalna omladina). To se nije samo pisalo i govorilo, kad su Hrvati sebe, svoje ime, svoju zemlju, svoju prošlost, nudili na poklon *ilirstvu*, pa *jugoslavenstvu*, pa *slovjenstvu*, nebil se štogod skladna što prije stvorilo; nego danas se kaže i piše to, potla nego su svečano u saboru izrekli Hrvati: da je srbski i hrvatski njim ravnopravan narod; danas se to kaže: kada dalmatinski *klerikalci* primaju u svoje listove srbske dopise na obranu srbstva i pravoslavlja; kad ti hrvatski klerikalci slave Srbiju i još vjeruju u srbsku misiju, koju je sama Srbija djelima zaniekala. A znajte, da to negovori kalugjerska starovjerska stranka, to nekažu stari okorjeli *dukatovci*; to vam kaže nâda mlade Srbije, cviet stare i mlade inteligencije, kroz Miletičevu Zastavu^[24] i kroz Vukalovićevu^[25] proglose. Ta preuzetnost, koja sve hoće, čini da dostignuti nemože niš; jer odbija od sebe i najsklonije i najnsnosljivije ljude. To je najjača rušiteljka srbskih pretensijâ. Preuzetnost neodbija samo gorljiva Hrvata i Bugara i Slovenca; nego ruši pouzdanje i najrazboritijega slavjanoljuba; jer ostaje osvjeđen, da taj narod nahodi se u političkom ludilu, bilo od djetinstva, bilo od starosti; da tomu nema budućnosti, do u mašti i u veselu piću, pri kakvoj notnjoj zabavi bogatih zemalja Sriema, Bačke i Banata.

Napokon, kad bi sve htili i mogli što Srbi učiniti, znat je, da bez Francuske i proti Francuskoj ništa se ovoga vieka na istoku, u redovitim okolnostih, učiniti neće; a Francuska neće, Evropa neće dopustiti, da pod kojim bilo oblikom ruski duh nalegne na Balkanski poluotok; Evropa nevjeruje pravoslavnim, zvali se oni Srbi, zvali se Crnogorci, Rusi li, sve je to za nju nablizu. Obratno, za Hrvate jamči to, što su katolici i tim sa zapadom u duševnoj zajednici.

Težnja Hrvatâ na cjelokupnost ne ruši budućnosti jugoslavenske; ka' što ju ne ruši jednaka težnja Slovenaca i Bugara. Pače, ta je težnja u prilog budućnosti jugoslavenskoj, jer joj postavlja stalne temelje; goji one narodne i državne osebine, koje same, dobro uređene i samosvojne, mogu se savezno združiti na vanjsku obranu

[²⁴ S. Miletić (1826—1901), srpski političar, prvi vlasnik, izdavač i urednik *Zastave*, koju je 1866. počeo izdavati u Budimpešti i uskoro je prenio u Novi Sad.]

[²⁵ L. Vukalović (1823—1873), sudionik i vođa ustanka u Hercegovini od 1852—

(toli potrebitu malenim narodom na prestupnu klancu) i na prosvjetne i gospodarstvene uzajemne probitke. Taki preporod istoka jedini je vrijedan zadovoljiti narode; jer odgovara njihovoj poviesti, njihovoj samosvjesti, njihovim zadružnim i vjerezakonskim potrebama; ka' što je vrijedan umiriti iste zapadne narode od straha prieteće ruštine.

Jugoslavenski će savez, s' jedne učuvati najsvetije osebnosti Slovincu, Hrvat, Srbu, Bugaru, a s' druge će zajamčiti zajedničku nezavisnost od vanjskoga premoćja. Svi ti narodi imaju različitih domaćih interesa; ali su svim jednaki interesi na Dunavu i na Jadranskom moru. Jugoslavija će biti krasna i velika; ali ne poput jedinstvene Francuske, nit' poput Italije, ni poput Njemačke; nego poput savezne Švajcarske, jali poput sjedinjenih Amerika. Bolje rekuć, Jugoslavija će biti, kako najbolje Jugoslaviji dolikuje da bude: zajednica bratinskih naroda, savez država nerazdruživih družica.

Vara se tko misli, da sama zajednica krvi i jezika odlučuje, i sadanjega vieka narodnosti, u stvaranju jakih i sretnih država. Od kud Hrvatskoj cjelokupnosti? Od srca i od uma hrvatskoga; od knjige i od zadruge hrvatske. Stecimo ova, ostala će nam se nadodati. Svjestimo se i nastojmo; naše duše prikovane nisu.

IIIe Uz prinadržaj starodavnoga ustava i narodne svoje uredbe, doticaj s latinsko-dalmatinskim nastavama (institucijama) na vrieme je uputio Hrvate na državno ujedinjenje; dok u Srbah mnoge neodvisne župe i knežije razmećale su svaku središnju oblast, te iznicale množ vladajućih porodica na propast naroda. Staromu srbskomu ustavu jedva traga u srbskoj poviesti. Dušanovo carstvo, nalik više Aleksandrovu vojničkomu spravištu, nego ikakvoj sredovječnoj državi. Dušanov zakonik, uzprkos prijazni kojom ga razlaže kalvinac Franjo Palacky, iznosi svu sirotinju državne uredbe srbske. Neznaš jel' to teokracija, jali autokracija.

Nova srbska kneževina, na francusku ustrojena; odbacila je i imena starodavnih oblasti i životnih nastavâ srodnoga ustava hrvatskoga. Kolika je još danas ustavna sposobnost Srbije, dokazuju sve dojakošnje *narodne skupštine*: u kojih, pravo rekuć, i nema zbora. Najnoviji *ustav* kratki izberivost činovnicim i odvjeticim, jedinomu umlju u ratarskom narodu. Taj su usfav potvrdili prosti ljudi, kojih množija neumi ni štiti.

Kako je po samoupravu crkvenu, kažu *ustanove* kneza Mihajla, po kojih praviteljstvo, crkvene poslove i crkvenu sudbenost, sebi pridržaje u najvećem stupnju.

Kako je po vjerezakonsku slobodu svjedoči to, što više hiljada katolikâ, uzprkos molbam i obetanjem, nemože da steče jedne jedite crkve u pravoslavnoj Srbiji.

Obratno: spisi hrvatskih sabora, i starijih i novijih, glede njihova slobodoumlja i državničke mudrosti, služe na ponos svakomu ustavnjaku. Sabor zagrebački može se usporediti bilo kojemu saboru u prosvietljenoj Evropi. Tu nema zastupnika nepismena. Hrvati ne krate u nijednom obziru užitak ustavnih prava nijednomu sinu Hrvatske; dapače, gostoljubivo primaju u sabor i same inokrajne srbske agitatore. U Hrvatskoj crkveni dostojanstvenici grčko-istočne crkve ne samo da u saboru sjede sa katoličkim, i njihovu mitropolitu daje se odličnije mjesto; nego ti Srbi pravoslavni imaju opet svoju odlučenu crkveno-školsku samoupravu i sabiru se u Karlovce na svoje te congrese. Njih dvista duša u Zagrebu imaju velehljepni hram posred grada i svečanom litijom svete vodicu uz pucnjavu topova na Jelačićevom trgu. Crkva je srbska (istočna) u Hrvatskoj autonomna toliko, da se njezini članovi mirski danas dižu proti jerarhiji, da joj otmu rukovodstvo i da svoje vjerezakonske zaklade i samostane uprave na svoju.

Dâ, i Srbija će napredovati; ali dok ona nema sobom dovoljne sposobnosti da sama bude napredna, dok ona od sebe odbija sudjelovanje najsposobnijih Srbâ prekodunavskih, smještan je govor o nje prvenstvu, nekmoli o nje rukovodstvu na slovjenkom jugu.

Na koncu primjetit nam je još jednu hrvatskomu državniku.

Hrvati su od evropejske uljudnosti dobili vrlinu tu, da su pristupni širjim, posvemnijim (katoličkim) pojmovom. Što to visoko poimanje i velikodušje, što nezgode vremena, što lukavstvo saveznika i pokroviteljâ samo je ime narodno i državno metnulo na kocku; imenom hrvatskim i prava hrvatska padoše u pogibel. To nam je dokazala najnovija poviest u Dalmaciji i na Rieci. Politička je nužda da se danas ta pogrješka popravi. Ne niećuć pokrajinskih imena Dalmacije, Slavonije itd., hrvatski državnik ima se tvrdo držati *hrvatskoga narodnoga i državnoga imena jedinstvenoga*. U tom će imati neprijatelje sve one što su to proizveli: bezdušne saveznike, kratkovide Slavonce i Dalmatince, te i braću Srbe ovkraj Save. Najbolji i najvjerniji pomoćnik u toj rodoljubivoj odmazdi (revenciaciji) bit će hrvatskomu državniku katolički svećenik. Za oduševljenim svećenikom stoji oduševljeno ljudstvo. Župa je za župnikom. S' toga hrvatski državnik, ne samo iz pravednoga slobodoumlja, ne samo iz pravičnosti prama katoličkoj većini vjernoga puka hrvatskoga, neka predusreta osobitim poštovanjem katoličku crkvu; i neka se sved obzire u javnom životu na nauke te crkve, radi osobite koristi državne. Pitanje je o spasu samostalnosti i cijelokupnosti Hrvatske; svakomu savezniku u toj odlučnoj borbi dužni smo najvećih privola (concesija), obzira bez konca: ne bježimo ni u zakonih, ni u glasilih naših one nauke, one nastave i onih ljudi, koji sami mogu obumrlj Hrvatskoj reći: *ustani, dievo!*

Katoličkom pa svećeniku spomenut se: da je Hrvatska naša, katolička država. Katolici koji imaju ljubav prama svojoj crkvi, nek pamte, da malo gdi na svietu bila je crkva ta nadarena, od starine do dneva današnjega, kao što u Hrvatskoj. Katolička se crkva sveder našla u Hrvatskoj slobodna i poštovana kolik u Rimu. Katolička je crkva digla Hrvatsku državu do svjetskoga ugleda; a država Hrvatska poklonila je crkvi što je god boljega imala, i vlastelinstva i velikožupanstva i banstva.

Mitropolija spljetska dala je sjaja hrvatskim kraljim; ali ti su kralji nadarili tu mitropoliju sa onim što danas uživa. Zagrebački kaptol tvrd je bio branik samostalnosti i neodvisnosti države hrvatske; ali danas nema u deset kraljevina ni brojem, ni imanjem zagrebačkoga kaptola.

Obzirom na neznabožnu struju koja, pod izlikom da narodi bez vjerne države [...] [26] prama vjerozakonskoj slobodi, navlaš se opire i nastoji podkopati temelje kršćanstvu sa neznabožnim zakonodavstvom naprama ženidbi i učion i naprama javnomu životu, svećenici, okupite se pod zastavu samostalnosti Hrvatske; jer kad se hrvatski državnici i nebi ugnuli, iz uvjerenja, od tih zlokobnih zakona, toliko je u Hrvatskoj svećenika rodoljuba prvoga reda, da drugovi njihovi svjetovnjaci ništa nebi mogli proti crkvi zbiljimize pokušati, a jamačno, radi državničke mudrosti, nebi ni htjeli. Nek se o tom promisli i naše svećenstvo istočne crkve, koja, napokon svega, glede svetotajstva i vjersko-zadružnih načela, potpunoma sлага sa katoličkom crkvom. Nek pregledaju kakva je crkvi samouprava u Srbiji; jur vide što s jerarhijom, s crkvom, samostanim hoće da rade congressovci u Karlovcih.

Tko ima vjere u moć katoličanstva, neka promisli da samo kroz Hrvate ono može vršiti svoju božanstvenu zadaću na slovjenjskom jugu; Hrvati su katolici. Hrvati su najprosvjetljeniji u jugoslavenstvu, Hrvati poštuju božju službu u latinskom jeziku, ali se oni ponose hrvatskim (slovjenjskim) crkvenim jezikom, koji toliko zbližava pravoslavne sa katolicim; katolička načela i katolički obredi prijaju duhu i težnjam hrvatskoga naroda; jer je Hrvat gojenik crkve katoličke: uljudnost evropejska odavna se udomaćila preko hrvatskoga praga.

[26] Na ovom mjestu prepisivač je ispustio dio rečenice.]

Odkud Hrvatskoj ustavnosti? Od srca i od uma hrvatskoga, od knjige i od zadruge hrvatske. Stecimo ova, ostala će nam se nadodati. Sviestimo se i nastojmo; naše duše prikovane nisu.

Hrvatski državnici, da ste svjestni i razborni!

Svećenici Hrvatske, na noge!

Godine 1869.

II PISMA

1.

Podgora, 24. IX 1870.

MIHOVIL PAVLINOVIĆ — EUGENU KVATERNIKU

U Podgori kod Makarske na 24/9 70

Visokocienjeni rodoljube,

Primio sam Vaše pismo od 27/6.

Oprostite da Vam do sad nemogoh odgovoriti. Kako vidim Vaša revnost tjera naprid bez obzira; pa i name istoga Vi ste se jur počeli srditi. Ja razumim da neke stvari nije moguće pismeno raspravljati. Događajih (sic! N. S.), godine i sjedine možda nas za korak približe kad se prvom budemo vidili, i na tiho o naših nevolja razgovarali.

Pozoraši vjerujem da su griješnici; ali za Boga gdje je Vaše hrvatsko srce da nema vriska mržnje i grožnje proti Rauchovoj tiranidi?

Zahvaljujem Vam na Vaš najnoviji spis »Rieč u zgodno vrijeme«; i molim Vas da primite na uzdarje 6 komada moje Besjede na birače¹ i jednu poslanicu na kralja². U ostalom ja ću sveđer cieniti Vaše opomene i primjetbe, i bile meni najmanje povoljne.

Međutim primite naklon i pozdrav.

Vašega poniznoga sluge
Mihovila Pavlinovića

(Muzej grada Zagreba, Ostavština Eugena Kvaternika, br. 94.)

2.

Podgora, 5. VII 1871.

MIHOVIL PAVLINOVIĆ — RAFI ARNERIJU³

Egregio Signore, Collega Stimatissimo!

La ringrazio assai pel sollecito riscontro, e per le precise abbenché brevi notizie offertemi intorno ai Mimbelli ed ai Covacević⁴.

¹ M. Pavlinović, Besjeda svojim biračim, Zadar 1870.

² Adresa Dalmatinskog sabora 1870. objelodanjena pod naslovom: Poslanica na svietlu krunu, Zadar 1870.

³ Rafo Arneri (1837—99), bilježnik, jedan od vođa narodnog preporoda na Korčuli.

⁴ Nisam mogao utvrditi o kome je riječ.

Per assecondare le di Lei patriottiche brame, la settimana scorsa ho scritto al Revmo Mrkiza⁵ di Sebeniko, ond' egli colla si presti allo scopo da noi desiderato.

Dio voglia, che anche il Comune di Curzola finalmente si emancipi dalla con-sorterria. So bene che questa lotta dovrà costare assai, a Lei come a tutti gli onesti. Frattanto accetti i miei più sinceri auguri, e credami sempre Suo

Obbligatissimo Affmo
Collega ed Amico
Michele Pavlinović

Podgora li 5/7. 71.

(Arhiv Hrvatske, Zagreb, Akvizicije 6, 1962, kut. 108, Rukopisna ostavština Rafe Arnerija.)

3.

Makarska, 12. IV 1880.

MIHOVIL PAVLINOVIĆ — IVI PRODANU⁶

Dragi moj don Ivo,

Kao pravoga Hrvata i katolika ja Vas ljubim kô rođenog brata. Uviđam u Vami iskrenost i gorljivost, pa Vam mnogo propuštam; i željan sam da Vas što prije vidim i s' Vami se porazgovaram.

Vi ste me predtekli Vašim ljubeznivim pismom od 3 tek. Hvala Vam na lju-bavi; na koju Vam za sada mogu odvratiti samo ovom molbom: spomenite se sve-đer da scripta manent, s' toga što danas napišete, s' jutra opet pregledajte, te opet prijatelju na razsudu pokažite. I hradnik (sic! N. S.) ima vriemena, kad ga zna razgoditi. Bez krajne muke neударajte u prepiske, u kojim pretežno je vršiti onu katoliku potrebitu veritatem facientes in charitate. Pustite da oporbu vladom za katoličanska načela predvode Biskupi; jer će Vam inače oni prvi s vladom za-krenuti vratom. Vaše uplićanje na onaj način za župničke kongrue, meni se čini nekanoničan. Nemali zar Katolička Dalmacija stare predloge o tom Dalmatinskih Biskupâ? Odkud Vi poprimiti onu fantaziju o kvinkvenalih? Zar se nedomišljate zašto se ona daje samim profesorom?

Ono često piskaranje pučkih učiteljâ za plaće, i to za same plaće, koje napokon pučka blagajna plaća, to je dozlogrstilo svakomu razumno.

Don Ivo moj!, neka Katolička Dalmacija, pustiv samo u prikrajku pitanja o plaćam, osobna zadirkivanja i polemike sa autonomošim, razkrili svoje stupce mi-sli katoličkoj i hrvatskoj, poštovat će je moćutci i protivnici, i k' sebi će pritegnuti sve prave svećenike i katolike. Pribavljanje pristaša podražkivanjem polepe (sic! N. S.) za plaćam i za blagostanjem, varavo je i časovito.

Umirite se dragi Don Ivo, i pogledajte razabranim pogledom po svietu, bit će bolje po Vas, i po svetu stvar koju zastupate. Vi ste vlastni žrtvovati sebe, ali ni-ste vlastni turati u nepotrebite pogibelji prvo katoličko glasilo u Dalmaciji. Gledajte da se mušićavi Zafron⁷ umiri i da Vas pusti u miru. Tu Vam može pomoći zagovor Pište⁸ ili kojega sličnoga Vam prijatelja. Kad se prve bure slegnu i Dalmacija⁹ pusti žile, tad će se bit lašnje i s' jačim se boriti. Za sad upamet.

⁵ Josip Mrkica, kanonik šibenski, narodnjak.

⁶ Ivo Prodan (1852—1933), svećenik, urednik *Katoličke Dalmacije*, pravaš.

⁷ Ivan Zafron, biskup šibenski (1863—72) i zatim dubrovački (1872—81).

⁸ Mato Pišta (1829—1924), generalni vikar u Dubrovniku.

⁹ Misli na list *Katolička Dalmacija*.

Ja znam da je za prvi put ovo premnogo, ali ja drugčije neznam.
Želeć Vam svako dobro, i ljubeć Vas u Isusu i Mariji ostajem Vam

Srdčeni Prijatelj
Mihovio Pavlinović

Makarska 12. Travnja 1880.

(Arhiv grada Sarajeva, Ostavština don Ive Prodana.)

4.

Makarska, 16. III 1881.

MIHOVIL PAVLINOVIĆ — IVI PRODANU

Makarska 16/3 81

Dragi Dn. Ivo,

Pa kako ste? Eto Vam Šimića,¹⁰ bez obzira bez zapreka: pomagajte se, razgovarajte se. Biskup Strossmayer piše mi da Vam je poslao Okružnicu svoju, iz koje se nada da će te štogod crpsti i priobćiti; te moli, da pazite na izpravke, koje će Vam biti rukopisno dostavljene na tekstu. I radi stvari i radi osobe, gledajte što više, po mogućnosti u osobitom Prilogu priobćiti iz Okružnice. Za tim, ako dosad niste, pišite uljudno pismo na biskupa, i pozovite ga uz dva primjerka Upisbe i Imenika da Vam koju dionicu upiše. Amo se počelo sakupljati; i da nije preveć u jedan put ovih blaženih kupljačina, išlo bi dobro.

Pozdravite mi g. Pticu¹¹ i Franki-a¹²; a Vi se borite hrabreno i nepokolebivo u ime Božje.

Ostajem Vam
Mihovio Pavlinović

P. P. Vusio¹³ Vam je čeljade lakoumno i sasvim nepouzđano. Hoće da prave glume (sic! N. S.) sa mrtvim kostima. Budite oprezni!

(Arhiv grada Sarajeva, Ostavština don Ive Prodana.)

5.

Zadar, 27. VI 1883.

MIHOVIL PAVLINOVIĆ — KOSTI VOJNOVIĆU¹⁴

Zadar 27/6. 83

Dragi Kosto,

Odgovaram na Tvoje 15^a. i na Račkievo¹⁵ 18^a. tekuć.

¹⁰ Nikola Šimić (1854—1913), svećenik i književnik. God. 1881. dolazi u Zadar na mjesto tajnika Matice dalmatinske.

¹¹ Franjo Ucellini-Tice (1847—1937), profesor i zatim rektor na zadarskoj bogosloviji. Od 1895. biskup kotorski.

¹² Antun Franki (1844—1908), svećenik, profesor na zadarskoj bogosloviji, kasnije na Bogoslovnom fakultetu u Zagrebu. Rektor sveučilišta 1888—89.

¹³ Eugen M. Vusio, svećenik.

¹⁴ Konstantin Vojnović (1832—1903), istaknuti predstavnik dalmatinske Narodne stranke, od 1874. profesor građanskog prava na Pravnom fakultetu u Zagrebu, jedan od osnivača i u to vrijeme zastupnik Neodvisne narodne stranke u Hrvatskom saboru.

¹⁵ Franjo Rački (1828—94), povjesničar, predsjednik JAZU, jedan od vođa Neodvisne narodne stranke.

Moje slobodne osnove, moje stanje zdravlja, osobito očiju prekratka vida, koji smeta okretno micanje po stubah i dvoranah i poznavanje osoba, ne dopuštaju mi ni časa pomisliti o promjeni moga zavičaja, dok me Bog k' sebi ne pozovne.

Mislio sam i dogovarao se, tko bi od naših mogao u Rim; pa mi se čini da bi se s' Dn. Barišom Grgićem dalo pokušati. Nije premlad, dobar je, zna talijanski, ljubi narod. Kad bi se htio primiti, možda bi još sgodniji i ugodniji bio Dn. Miho Pavlinović mladi, učitelj na građanskoj učionici. Glagolje hrvatski? (sic! N. S.), zna dobro talijanski, nije kakav um, ali je vjeran i odan svojoj crkvi i svomu narodu, vir sine dolo, bio bi najvjerniji poruk biskupu i svim našim.

Za posao biskupije Barske, nikud (sic! N. S.) smo sretniji. Ima franovac o. Šimun Milinović¹⁶ u Sinju, izpitani profesor povjestnice; čovjek strahobožan, blage čudi i nagodljive; Hrvat koji ljubi sve slavenstvo; srednji spisatelj, lak pripoviedaoc, zna latinski, talijanski, njemački; u snazi je života, bit će mu oko 45 godina, zdrav kô kremen.

Treći posao o izmirenju s' Gjurom,¹⁷ lako je pošao za rukom, kad sam prvi pohodio i poklonio se g. predsjedniku, i nekoliko razjašnjenja o neugodnom predmetu dao.

Oprosti da na ovom pretrgnivam. Kad smo mislili mirovati, eto nam bahatoga i lakoumnoga Jovanovića,¹⁸ kojemu je prva umjetnost laž. Žalibože, ovoga nam puta Zore¹⁹ i Gondola²⁰ lome krila. Dubrovnik! Neće nam ni u klub.

Spravni smo sve moguće koncesije činiti Srbom, samo da budu ljudi i nezavisni. Birat ćemo im jednoga i u Odbor, da iztisnemo talijanstvo.

Pozdravi Tvoju obitel, Račkoga, Mrazovića,²¹ biskupa kad mu pišeš.

Pokoj duši našem nezaboravnomu Dn. Gjuru,²² za kojeg' sam namienio jednu sv. Misu. Sirotam sestram još nisam dospio da pišem. Milo mi je da neće stradati s' oskudice.

Pozdravi mi i Folnegovića²³ i Kostrenčića.²⁴

S' Bogom

Tvoj Miho

¹⁶ Šimun Milinović (1835—1910), franjevac, profesor i ravnatelj sinjske gimnazije, od 1886. biskup barski.

¹⁷ Đuro Vojnović (1840—95), predsjednik Dalmatinskog sabora, mlađi brat Koste Vojnovića.

¹⁸ Stjepan Jovanović, general, dalmatinski namjesnik (1881—85).

¹⁹ Luka Zore (1846—1906), filolog, ravnatelj gimnazije u Kotoru, pokretač dubrovačkog lista *Slovinac*, zastupnik na Dalmatinskom saboru.

²⁰ Frano Gondola (1833—99), zastupnik na Dalmatinskom saboru.

²¹ Matija Mrazović (1824—96), vođa Neodvisne narodne stranke.

²² Juraj Pulić (1816—83), svećenik, na početku narodnog preporoda istaknuti narodnjak, ravnatelj zadarske gimnazije do 1863. kada je premješten u Tirol, od 1877. kanonik Zavoda sv. Jeronima u Rimu.

²³ Fran Folnegović (1848—1903), istaknuti pravaš.

²⁴ Ivan Kostrenčić (1844—1924), ravnatelj sveučilišne knjižnice u Zagrebu i tajnik Matice hrvatske.

P. P. Mi smo iz srednje Dalmacije osnaženi zastupstvom čiste hrvatske misli. Ali, žalibože, secesijom Dubrovčana, nemamo absolutne i bezuvjetne većine. Imat ćemo je relativnu. U ovom sukobu sa Jovanovićem, koji će nas svakako nastojati ocrnjivati u Beču (jesi li vidio prekjučerašnji dopis iz Dalmacije u Pressi?), bi li bilo shodno adresom pitati sdruženje? Klaić²⁵ se žaca i radi družine desničara u Beču²⁶; ali se meni čini, da smo mi dužni svojoj časti i svojemu narodu, da mu se pravac ne muti, nego dosljedno da razvija svoju hrvatsku misao, i afermira za svaki mogući slučaj, koji će se kad li tad li pripetiti.

Posavjetuj se s' Mrazovićem, s' Folnegovićem i s' Račkijem, pa mi piši.

(Arhiv JAZU, Zagreb, Ostavština J. J. Strossmayera, pisma neupućena Strossmayeru, XI A/3, 51.)

Z u s a m m e n f a s s u n g

AUS DEM HANDSCHRIFTLICHEN NACHLASS MIHOVIL PAVLINOVIĆS

Der erste Teil dieser Beiträge enthält das bisher unbekannte geheime Programm Mihovil Pavlinovičs aus dem Jahr 1869. Die Entdeckung der Schrift, betitelt »Der Kroatische Gedanke«, ermöglichte dem Herausgeber, in der Abhandlung »Das Programm Mihovil Pavlinovičs aus dem Jahr 1869« (HZ XXIII—XXIV, 1970—71, 117—145) Pavlinovičs ideelle Entwicklung in den 60-er Jahren des XIX. Jhs zu erklären und einige in der Historiographie hierüber bestehende Kontroversen zu lösen. Dem Programm, konstatierte er damals, gebührt eine hervorragende Stelle in der Geschichte Dalmatiens in der zweiten Hälfte des XIX Jhs, indem es einen der entscheidenden Wendepunkte in dessen nationalem und politischem Leben bedeutet. Im ihm bekräftigt Pavlinovič die kroatische nationale und staatliche Idee und vertritt den Gedanken über die Schaffung einer gleichberechtigten, konföderativ eingerichteten Gemeinschaft aller südslawischen Völker.

Im zweiten Teil sind fünf bisher unbekannte Briefe Pavlinovičs veröffentlicht.

²⁵ Miho Klaić (1829—96), vođa Narodne stranke u Dalmaciji.

²⁶ Hohenwartov klub u Carevinskom vijeću.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

GODINA XXV—XXVI

1972—73

Redakcioni odbor:

IVAN KAMPUŠ
OLEG MANDIĆ
BERNARD STULLI
JAROSLAV ŠIDAK

Glavni i odgovorni urednik:

JAROSLAV ŠIDAK

Izdaje
Povijesno društvo Hrvatske
Zagreb